

## CULTURA, UMANIOARELE ȘI... DECLINUL DREPTULUI



Av. George VLĂESCU

### Abstract

*Given that the traditional school has declined its interest in the teaching and cultivation of the humanistic fields in favor of the exact sciences, the present paper presents itself as a brief plea for encouraging the prioritization of educational humanism as an indispensable premise for the reconsideration/humanization of law and its fundamental values.*

**Keywords:** Culture, humanities, values, law, humanism, science, education, school.

Este îndeobște cunoscut faptul că izvoarele materiale ale dreptului, numite și „forțe creatoare”, sau „factori de configurare a dreptului”, vizează toate acele realități ale vieții sociale, economice, culturale, ideologice etc. în măsură să influențeze direct sau indirect izvoarele formale. Altfel spus, tot ceea ce conferă dreptului pozitiv forma sa exterioară (cutuma, actul normativ, practica judiciară, doctrina, contractul normativ etc.). Ele concentrează, cum spune un autor, problemele reale ale vieții „apărând în fața legislatorului sub forma unor comenzi sociale”<sup>1</sup>. Prin urmare, teza potrivit căreia cultura reprezintă un factor de configurare a dreptului și, totodată, o realitate juridică, nu poate fi pusă la îndoială, în pofida disonanțelor sale filosofice și conceptuale și a domeniilor indefinite la care se referă.

Din nefericire însă, exceptând realizările tehnico-științifice, putem spune că din unghiul educației formale cultura a reprezentat un instrument ideologic de formare a unui model uman prestabilit. Mai precis a omului rațional axat pe interese și valori economice. Totuși, conceptul în sine de cultură umanistă nu s-a materializat în niciun obiectiv fezabil. Și dacă adăugăm ascensiunea științelor tehnice și tendințele de scindare a disciplinelor socio-umane pentru a face loc în educația tinerilor unor culturi de import (cultură bancară, financiară ș.a.), coagulate în jurul

---

<sup>1</sup> M. Pavlencu, *Noțiunea și clasificarea izvoarelor de drept*. În: Anale științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Științe socio-umane; Ediția a VI-a, Chișinău, 2006, p. 182.

„valorilor” comerciale, realizăm că scopurile converg spre producerea de execuțanți sau tehnocrați/specialiști, și prea puțin pe formarea de gânditori. Altfel spus, se încurajează deliberat acele elemente tehnice și evaluabile în bani, guvernate de atemporalul zeu al *progresului material* centrat pe putere și eficacitate<sup>2</sup>. Un progres care continuă să ne obsedeze și să ne consume, din nefericire, în detrimentul valorilor autentice generale. Problematici care s-au răsfrânt inevitabil și asupra culturii juridice.

De aceea, atunci când lecturăm un subiect mai vechi sau mai nou legat de drept (din perspectiva fenomenologiei dreptului), observăm obișnuitele deprinderi ale autorilor de a face trimiteri la economie, psihologie, filosofie, politologie, dreptul roman ș.a. Sigur că nu este nimic rău în asta. Dimpotrivă, dincolo de faptul că se respectă o paradigmă deontologică, trimiterile, asocierile și comparațiile reprezintă indicii ale sârguinței, creativității și seriozității studiului, dar și o dovadă a invalidității prescripțiilor kelsiene menite să-l izoleze pe interpret de fenomenul juridic numit *cultură*. Problema care se relevă este aceea că la nivelul preocupărilor juridice nu se regăsesc conexiuni cu muzica, arta, beletristica (teorii literare, poezie etc.), ca și când acestea ar fi excluse din cultura juridică. Ceea ce nu este tocmai în regulă. Spunem asta deoarece, în opinia noastră, spre deosebire de suprasolicitele adagii legionare, aceste domenii sufletești păstorite cândva de umanoare sunt infinit mai în măsură să propună reflecții și să deschidă portaluri asupra studierii fenomenului juridic.

Și, atunci, ne întrebăm ce este cu acest zid ridicol pe care-l interpune, probabil involuntar, literatura juridică? Să fie oare dreptul perceput ca un domeniu „rupt” de construcția artistică și spirituală a omului sau să fie el mărginit prin vreo bulă papală la norma juridică? Credem că nu! Fiindcă, așa cum reține și fostul judecător al Curții Constituționale Nicolae Popa, în principiu, socialul nu scapă dreptului<sup>3</sup>, iar din punctul nostru de vedere, și nu numai, dreptul înseamnă mai înainte de toate *cultură* în sensul cel mai extins al noțiunii. Evident, în pofida argumentelor kelsiene, care așa cum bine știm, în ultimele decenii au evaporat la propriu ideologiile până și din subsolurile manualelor de drept. Dreptul nu este doar gardianul ordinii publice. El respiră genealogic prin cultură și chiar o face prin toți porii săi, iar după Stammler însăși dreptul este un „*concept cultural*”. El antrenează tot ceea ce a adunat de-a lungul timpului această noțiune - scopurile, visurile, aspirațiile și apetențele sufletești ale omenilor, ale comunităților și ale popoarelor. Tezaurul sufletești care, după Eugen Lovinescu, reprezintă adevărata cultură.

Profesorul și fostul judecător Valerius Ciucă deplânge de pildă printr-o expunere formidabilă lipsa preocupărilor etnografice și etnologice din cadrul științelor juridice, apreciind că o dezvoltare în această direcție i-ar înnobilă pe juriști

<sup>2</sup> Gh. Dănișor, *Este progresul bun?* În: Revista Universul Juridic, nr. 10/2023.

<sup>3</sup> N. Popa, *Considerații privind dimensiunea socială a dreptului și factorii de configurare a acestuia*. În: Revista de Științe Juridice nr. 2/2007, p. 13.

științific și cultural, inclusiv la nivel jurisprudențial<sup>4</sup>. Autorul critică „faldurile țepene”, „non-naturale” și „ridicole” ale juridicității și justițiabilității, ale actualului pozitivism juridic, amintindu-ne faptul că „*Spiritul dominant în drept, în arta perceperii și a studierii lui, a fost, de-a lungul mileniilor, sapientogen, apoftegmatic și poetic. Un spirit melodios și poetic, amintindu-ne de timpurile străvechi, când normele juridice erau exprimate în versuri și erau cântate în acompaniament de citeră...*”<sup>5</sup>.

Din păcate, se pare că astăzi dreptul a întors spatele acestor neprețuite valori, astfel că o preocupare față de aceste trăiri interioare ale omului o mai putem întâlni în condiții de laborator. Acolo unde acestea sunt intens *expertizate și instituționalizate* de tot felul de științe noi numite și socio-umane. Așa cum este și cazul psihologiei. O știință înfricoșătoare dacă ne gândim la faptul că a fost racolată din junețe de către state și corporații în scopul furnizării materialelor necesare normativizării și creării modelelor umane, după gusturile macre ale comandirilor anonimi.

Sigur că nu este în intenția noastră de a denigra preocupările „științifice” ale psihologiei, altminteri destul de fascinantă (în felul ei, este una dintre umanoare). Nici să facem neapărat apologia domeniilor literare și umanistice. Ceea ce dorim să evidențiem sunt rolurile formative ale acestora din urmă, ignorate astăzi, deși le recunoaștem importanța. În deosebi prin coloșii lumii literare, mulți dintre aceștia de profesie juriști<sup>6</sup> care au dat lumii cele mai strălucite capodopere, surse vitale ale dreptului. Și, nu în ultimul rând, prin preocupările literaților de a extrage din vastitatea noțiunii de cultură o serie de valori umaniste, precum echitatea, justiția, egalitatea, dreptatea și altele și de a le înzestra cu valențe juridice. Pentru că, în fond, atribuirea de efecte juridice valorilor culturologice a reprezentat adevăratul bilet de intrare al *umanismului*<sup>7</sup> pe scena normativismului juridic. Chiar dacă în ultimele șase decenii umanismul, invitat de onoare la masa dreptului normativist, a fost doar omagiat și prea puțin respectat, atât curricular cât și din perspectiva servirii „meniurilor” de bază: norma juridică, jurisprudență și doctrină sau, mai

<sup>4</sup> V. M. Ciucă, *Judecătorul și fabulistul orheian Alecu Donici, precursor al etnologiei juridice românești*. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia* nr. 4/2020, pp. 213-214.

<sup>5</sup> *Ibidem*, p. 216.

<sup>6</sup> Corneille, Moliere, Tolstoi, Dickens, W. Scott, Marcel Proust, V. Hugo, Balzac, Goethe, Kafka sau la noi Eminescu, Caragiale, Maiorescu etc. În acest sens, M. Dușu, *Drept, justiție, literatură*. Articol publicat la data de 5 ianuarie 2023. [vizualizat la 10.12.2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/6343/drept-justitie-literatura>.

<sup>7</sup> Unii autori consideră *umanismul* ca parte integrantă a echității și justiției, în timp ce alții îl delimitează ca principiu al dreptului din care derivă cele două. Pentru detalii, D. Baltag, R. Munteanu, *Corelația dintre principiul umanismului juridic și principiul echității și justiției în cadrul răspunderii juridice*, În: Conferința științifico-

practică internațională „*Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale*”. Chișinău: Republica Moldova, 2017. pp.14-21.

bine zis, cultură juridică; aceasta din urmă devenind și un concept central al sociologiei dreptului<sup>8</sup>.

Și, totuși, se pare că una dintre valorile funciare ale culturii umaniste universale - *binele comun*, aflată sub tutela filosofiei și teologiei - a reușit să-și croiască un loc aparte și destul de reconfortant în țesătura dreptului pe care se spune astăzi că l-ar fi umanizat. Cât, când și în ce împrejurări este dificil de spus. Mai ales în condițiile în care geniile creatoare nu au reușit să-i surprindă subtila și inegalabila arhitectură conceptuală. Ceea ce știm este că dreptul a fost supus unor dezbateri aprinse în vederea recunoașterii sale ca știință abia în secolul al XIX lea. Lucru care ne îngăduie să apreciem că o umanizare sistemică și demnă de luat în considerare nu putea avea loc decât în secolul următor când, la scară largă, s-au plantat semințele normative ale unei noi categorii juridice: *drepturile omului*. Paradoxal însă, în condițiile în care a doua jumătate a aceluiași secol a marcat și decăderea disciplinelor umaniste în școli, lucru care a generat actuala prăpastie dintre disciplinele umaniste și științe. Am zice o prăpastie între ceea ce Snow<sup>9</sup> numește știința sovietică, adică „*un fel de inginerie pentru mase plus electrificare*”<sup>10</sup>, iar Matthew Arnold numește cultură: „*o moștenire globală a tot ceea ce ne rămâne de la generațiile care ne-au precedat: științe, filosofie, artă, înțelegere a lumii*”<sup>11</sup>.

Revenind asupra corelațiilor dintre domeniile umaniste și științele juridice este limpede că nu putem escamota legătura fenomenologică între umanizarea juridicului ca proces (declanșată în a doua jumătate a secolului trecut) și profilul oamenilor de cultură școlii până la acea vreme. Altminteri, astăzi dreptul ar fi avut probabil o altă configurație conceptuală, ca și drepturile omului. Poate că aceste drepturi ar fi fost transformate și încartiruite în coduri de etică corporatistă. Cine poate ști? Mai ales în ipoteza în care locurile acelor minți titanice ar fi fost ocupate de IT-iști, economiști și juriști de astăzi.

Pentru a putea însă surprinde legătura de cauzalitate între formația intelectuală a omului și saltul umanist al științelor juridice este suficientă o privire de ansamblu asupra istoriei moderne. În special începând cu perioada cuprinsă între ultima parte a secolului XIX și prima jumătate a secolului XX. O perioadă caracterizată prin promovarea unei culturi artistice și umanistice centrate pe formarea de caractere și oameni de litere (intelectuali umaniști), în care buna-cuviință

---

<sup>8</sup> C. R. Butculescu, *Considerații privind evoluția conceptului de cultură juridică în gândirea juridică românească în perioada 1918-2018*. În: Revista Universul Juridic Premium nr. 5/2018.

<sup>9</sup> Charles Percy Snow (1905-1980) scriitor și om de știință britanic, renumit prin cartea *The Two Cultures and the Scientific Revolution* publicată în New York, în 1959.

<sup>10</sup> D. Jalobeanu, *Cele „două culturi” și câteva manifeste apocaliptice*, Articol publicat la data de 25 septembrie 2020, [vizualizat la 10.12.2023]. Disponibil online: <https://www.contributors.ro/cele-doua-culturi-si-cateva-manifeste-apocaliptice/>.

<sup>11</sup> Ibidem.

ajunsesse printre materiile de învățământ<sup>12</sup>. Este epoca în care norma etatică a fost puternic zdruncinată de teoria lui Ehrlich („*dreptul viu*”) și în care pedagogia liberală (clasică) își va ține ultimul concert al celor cinci idei morale ale lui Herbart - libertate interioară, perfecțiune, bunăvoință, drept și echitate. O epocă aproape uitată, dar care în disprețul vitregiei timpurilor<sup>13</sup> a dat măsura *omul educat*<sup>14</sup> în cadrul acelor nobile sisteme de gândire care au fondat MARILE ideologii ale lumii, Binele, Adevărul, Dreptatea și Frumosul. Este epoca în care erau apreciate fundamentele umaniste ale științelor, în timp ce ethosul, umanoarele, magistrații (a căror substanță profesională se trăgea din școala dreptului natural) și pedagogii se bucurau de erudiție și rezonanță academică.

Și totuși, drumurile axiologiei juridice și pedagogice vor cunoaște alte traiectorii începând cu a doua jumătate a secolului trecut, când societatea va experimenta declinul disciplinelor umaniste și va fi dirijată progresiv spre adularea științelor în general și a celor tehnice, în particular. Respectiv, spre crearea unui „umanism industrial” (mai nou „digitalizat”) și de factură tehnico-legislată. Ultimul strâns legat de polarizarea drepturilor omului așa cum au fost compilate de normatiști din cuprinsul valorilor dreptului natural. Sigur că efectele imediate ale apariției acestei categorii juridice (drepturile omului) au fost meritorii. Ele au plasat în centrul preocupărilor juridice postbelice omul și umanitatea, în special la nivel de tratate internaționale și norme constituționale. Un fapt care a făcut posibilă accesarea maselor largi și sărace la mult visatele profesii și meserii și chiar la modeste proprietăți; dreptul de proprietate fiind totuși everestul axiologic și material al libertății și demnității ființei umane. Cum însă, spre deosebire de fericire, nefericirea a fost mai devotată omului, nici această reușită socială nu a durat fiind subminată treptat chiar de către normativizarea care a consacrat-o. Mai exact, de către producătorii de norme juridice care, sub pretextul binelui comun, au invadat și cenzurat viața umană printr-un volum inimaginabil de reglementări juridice, așa cum omenirea nu a mai văzut vreodată. Ei au lansat cantități vaste de norme juridice (schimbabile și imposibil de asimilat), au indus sistematic confuziunea *legii* cu *dreptul* și au confecționat echități pe care le-au subordonat aceluiași norme. Morala a fost înghițită de etică, iar etica a rămas la aprecierea legislatorului luând forma impusă de nivelul de pregătire și profilul moral al acestuia. Așa se face că

<sup>12</sup> La români, astfel de materii se numeau *hristoitie*, primul manual în limba română fiind cel a lui Anton Pan, „*Hristoitie au școala moralului, care te învață toate obiceiurile și năraurile cele bune*”, publicat în 1834.

<sup>13</sup> Societatea încă mai păstra accentele feudale moștenite, continuând să fie orânduită după criteriile revendicate de originile biologice și de avere, peste care se suprapuseseră altele noi, de factură capitalistă.

<sup>14</sup> D. Jalobeanu, *Cele două culturi III: Ce înseamnă un om educat?* Articol publicat la data de 11 octombrie 2020, [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://letstalkaboutbooks.blog/2020/10/11/cele-doua-culturi-iii-ce-inseamna-un-om-educat/>.

astăzi consecințele acestor manipulări sunt dintre cele mai dezonorante: slăbirea/fragilizarea dreptului, destabilizarea democrațiilor și provocarea unor serioase afecțiuni psihice populațiilor umane. Și nu e doar părerea noastră. Se degajă dintr-un număr mare de cercetări și lucrări remarcabile ale căror idei au fost sintetizate într-unul dintre articolele profesorului Marin Voicu<sup>15</sup>, astfel:

- Explozia sau inflația normativă (juridicizarea), un fenomen care se produce printr-o multiplicare exagerată a judiciarizării relațiilor sociale, prin modificarea intensă a normelor juridice și prin schimbarea perspectivei drepturilor și obligațiilor;

- Extinderea incriminării prin înmulțirea normelor punitive;

- Creșterea funcției represive a statului de drept și democratic;

- Întărirea instituțiilor care fabrică și aplică dreptul;

- Creșterea continuă a inegalităților sociale;

- Lipsa transparenței rezonabile a deciziilor publice și ignorarea oamenilor de autorități;

- Educația civică limitată ș.a.

Din aceleași studii rezultă și faptul că oamenii și-au pierdut încrederea în instituțiile și autoritățile publice, dar și sensul vieții în ansamblu, ca axă esențială, în timp ce numărul țărilor totalitariste a devenit tot mai mare, cuprinzând cca. 1/3 din populația mondială, ca urmare a faptului că democrațiile nu și-au respectat promisiunile<sup>16</sup>.

Congruente acestor concluzii sunt și opiniile acelor autori contemporani care ne vorbesc de o contradicție maladivă a justiției (între „dat” și „construit”)<sup>17</sup>, în timp ce alții ne atenționează asupra faptului că trăim vremurile unei culturi juridice care „se pregătește să moară”<sup>18</sup>. Și exemplele pot continua.

Ori toate aceste vicisitudini ne atrag atenția asupra faptului că juridic, politic și cultural societatea nu merge într-o direcție sănătoasă, iar rezultatele sunt teribile<sup>19</sup>. Fiindcă în momentul în care acceptăm interșanjabilitatea dintre cultură și cultura

<sup>15</sup> M. Voicu, *Forța și fragilitatea dreptului, a statului de drept și a drepturilor fundamentale, în contextul geostrategic actual*. Articol publicat la data de 26 mai 2023. [vizualizat la 10.12.2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/6814/forta-si-fragilitatea-dreptului-a-statului-de-drept-si-a-drepturilor-fundamentale-in-contextul-geostrategic-actual>.

<sup>16</sup> *Ibidem*.

<sup>17</sup> O contradicție ce constă într-o „ruptură de esență între ordinea valorică ce ar trebui să constituie scopul și ființa justiției, iar pe de altă parte ordinea construită a normelor și a jurisprudenței”. În acest sens, M. Andreescu, *Criza dreptului și a justiției în epoca postmodernismului. Contradicții maladive ale justiției*. În: *Universul Juridic Premium* nr. 11/2023.

<sup>18</sup> M. Duțu, *Manifest pentru cultura juridică*. Articol publicat la data de 4 aprilie 2022. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/5392/manifest-pentru-cultura-juridica>

<sup>19</sup> Ne referim la inechități juridice și jurisdicționale, incompetență, corupție ș.a.m.d.

juridică, trebuie să admitem că furnizarea deficitară a culturii umaniste și civice trebuie să se oglindească cu o precizie geometrică în planul inechităților legislative, jurisprudențiale și ale democrației, în portofoliul cultural al juristului, al pedagogului, dar și al omului politic. Altfel nu s-ar explica cum, într-o epocă a digitalizării, care tehnic vorbind este aducătoare de progres social, inegalitățile sociale, autoritarismul și incultura civică să devină realități atât de crude și de frisonante încât să destabilizeze democrațiile și chiar să predisună omenirea la afecțiuni psihice.

Și, ca printr-o ursită a Moirelor, ultimele decenii ne-au adus o multitudine de instituții ineficiente, consumatoare de resurse, tocmai pentru a promova ceea ce nu este de la sine înțeles, *dreptul*, într-un paralelism paradoxal cu proliferarea cenzurii sub toate aspectele vieții (interdicții, autorizații, avize, sancțiuni etc.). De altfel, sub pretextul ordinii publice, cenzura din vechime a reprezentat una dintre cele mai vigilente îndeletniciri ale statelor pentru ca omul să nu depășească un anumit nivel de conștiință și de libertate. De aceea poate nu ar trebui să ne mire că școala a devenit un loc special amenajat al exersării automatismelor intelectuale contrapuse libertății de gândire și de creație. Un teren în galeriile căruia se pregătesc cu multă acribie regulile de joc care ținesc spre sleirea ideologiilor tari, astfel încât normativismul și programele de calculator să țină locul umanoarelor și educației civice. Nemaipurzând pe nimeni faptul că s-a ajuns în acel punct failibilist în care, atunci când cetățeanul bruxelez, londonez sau bucureștean este pus în fața întrebării *ce este dreptul*, el ne vorbește despre legi, iar cercetătorul, după lecturarea a tone de tratate, concluzionează într-un oftat contagios că noțiunea nu poate fi elucidată.

Juriștii, mai puțin cufundați în teorii abstracte, au de multă vreme fixația locuțiunii lui Ulpian - *a da fiecăruia ce i se cuvine* - fără să lămurească vreodată *ce anume, cât și de ce se cuvine*. Unii călăuziți de spiritul economic accentuează *prosperitatea* ca element component al dreptului, alții situează noțiunea mai presus de util (*Justitia rectum utili praeponere suadet*)<sup>20</sup>, în timp de judecătorul n-are nicio problemă ideologică. El operează cu legile gata confecționate și asamblate în uzinele „statului de drept”. În fond, niște produse standardizate și de calitate intelectuală falacioasă, evocate cu mare fast în instituții, medii universitare și săli de judecată și ca și când lumea întregă s-a născut pentru a servi legi și nu invers.

Încheiem prin a sublinia nevoia unei revoluții enciclopedice a valorilor în educația formală și în sistemul dreptului pozitiv. Una care să prioritizeze în cadrul

<sup>20</sup> V. Ciucă, *Dreptul natural – zidul crenelat al conștiinței civice a lui Corneliu Coposu*. Articol publicat la 15 noiembrie 2015. [vizualizat la 10.12.2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/336/dreptul-natural-zidul-crenelat-al-constiintei-civice-a-lui-corneliu-coposu>.

*Apud* Claudius Claudianus, *Imn de slavă în cinstea lui Stilicho*, *Apud* Ioan Inocențiu Micu-Klein, *Carte de înțelepciune latină. Illustrium poetarum flores*. București: Ed. Științifică, 1992, p. 292.

instituțiilor de învățământ, mai înainte obiectivelor cheie ale UE, dezvoltarea umanului din om. Iar justiția să-l ocrotească și să-l încurajeze, fiindcă nu poate continua doar în psihismul codurilor de procedură. Ea are nevoie și de... (mai ales de) oameni de cultură.

## REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Andreescu, M., *Criza dreptului și a justiției în epoca postmodernismului. Contradicții maladive ale justiției*. În: Universul Juridic Premium nr. 11/2023.
2. Baltag, D., Munteanu R., *Corelația dintre principiul umanismului juridic și principiul echității și justiției în cadrul răspunderii juridice*, În: Conferința științifico-practică internațională „Redimensionarea valorilor democratice în condițiile societății informaționale”. Chișinău: Republica Moldova, 2017.
3. Butculescu, C. R., *Considerații privind evoluția conceptului de cultură juridică în gândirea juridică românească în perioada 1918-2018*. În: Revista Universul Juridic Premium nr. 5/2018.
4. Ciucă, V., *Judecătorul și fabulistul orheian Alecu Donici, precursor al etnologiei juridice românești*. În: Studia Universitatis Babeș-Bolyai Iurisprudentia nr. 4/2020.
5. Ciucă, V., *Dreptul natural – zidul crenelat al conștiinței civice a lui Corneliu Coposu* Articol publicat la data de 15 noiembrie 2015. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/336/dreptul-natural-zidul-crenelat-al-constiintei-civice-a-lui-corneliu-coposu>
6. Dănișor, Gh., *Este progresul bun?* În: Revista Universul Juridic, nr.10/2023.
7. Duțu, M., *Drept, justiție, literatură*. Articol publicat la data de 5 ianuarie 2023. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/6343/drept-justitie-literatura>
8. Duțu, M., *Manifest pentru cultura juridică*. Articol publicat la data de 4 aprilie 2022. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/5392/manifest-pentru-cultura-juridica>
9. Jalobeanu, D., *Cele „două culturi” și câteva manifeste apocaliptice*. Articol publicat la data de 25 septembrie 2020. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.contributors.ro/cele-doua-culturi-si-cateva-manifeste-apocaliptice/>
10. Jalobeanu, D., *Cele două culturi III: Ce înseamnă un om educat?* Articol publicat la data de 11 octombrie 2020. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://letstalkaboutbooks.blog/2020/10/11/cele-doua-culturi-iii-ce-inseamna-un-om-educat/>
11. Pavlencu, M., *Noțiunea și clasificarea izvoarelor de drept*. În: Anale științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Științe socio-umane; Ediția a VI-a, Chișinău, 2006.



12. Popa, N. *Considerații privind dimensiunea socială a dreptului și factorii de configurare a acestuia*. În: Revista de Științe Juridice nr. 2/2007.

13. Voicu, M., *Forța și fragilitatea dreptului, a statului de drept și a drepturilor fundamentale, în contextul geostrategic actual*. Articol publicat la data de 26 mai 2023. [vizualizat la 10. 12. 2023]. Disponibil online: <https://www.juridice.ro/essentials/6814/forta-si-fragilitatea-dreptului-a-statului-de-drept-si-a-drepturilor-fundamentale-in-contextul-geostrategic-actual>.